

ХҒТАР 13.91
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-151-2-247-257>

Абай мен Алаш тұлғалары еңбектеріндегі ұлттық және мәдени код үдерісі

Д.Қамзабекұлы¹, А.Қажымұрат²¹, М. Екижи³

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Еге университеті, Түркі әлемін зерттеу институты, Измир, Түркия

(E-mail: ¹ dikhan.kamzabek@mail.ru, ² alma.shug@mail.ru, ³ metin.ekici@ege.edu.tr)

Аңдатпа. «Код», «мәдени код», «ұлттық код» ұғымдары соңғы онжылдықтарда гуманитарлық ғылымда белсенді қолданыла бастады. Бұл әсіресе мәдениеттану, лингвомәдениеттану және семиотикаға қатысты. Мұнда терминдер мәдениеттің уақыт өте келе қалай сақталатынын, берілетінін және өзектілігін түсіндіруге көмектеседі. Мәдени код арқылы қоғам тұрақты мағыналар мен құндылықтарды бекітіп, жалпы сәйкестікті қалыптастырады. Мақалада Абай Құнанбайұлының философиялық-мәдени мұрасы мен Алаш қайраткерлерінің идеялары қазақ халқының ұлттық және мәдени кодының қалыптасуы тұрғысынан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – Абайдың даналығы мен Алаш тұлғаларының ой-тұжырымдары қазақ болмысын, моральдық және рухани бағыттарын қалай қалыптастырғанын анықтау. Негізгі назар тарихи тұлғалардың мәтіндері мен көзқарастарын талдауға аударылады. Абай қазақ халқының моральдық және мәдени архетиптерін бейнелейтін тұлға ретінде, ал Алаш қайраткерлері осы құндылықтарды қоғамдық-саяси өмірге енгізуге тырысқан тұлғалар ретінде ашылып көрсетілді. Зерттеу нәтижесінде рухани мұра мен ұлттық сана арасындағы байланыс анықталды. Жұмыстың ғылыми маңызы – мәдени кодты өзгермелі, тірі жүйе ретінде жаңаша қарастыру. Практикалық маңызы – нәтижелерді білім, мәдениет және мемлекеттік идеология салаларында қолдану мүмкіндігі.

Түйін сөздер: Абай, Алаш қайраткерлері, ұлттық құндылық, ұлттық код, мәдени код.

Түсті: 26.05.2025; Жөнделді: 28.05.2025; Мақұлданды: 05.06.2025; Онлайн қолжетімді: 25.06.2025

¹ Хат-хабар үшін автор

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі жаһандану және қазіргі заманғы сын-қатерлері жағдайында қазақ халқының мәдени және ұлттық мұрасын терең түсіну және сақтау қажеттілігіне байланысты. Қазақстан қоғамы үшін басты міндеттердің бірі – ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын мәдени, тарихи, тілдік және моральдық бағдарлардың жиынтығы саналатын ұлттық кодты сақтау және дамыту. Бұл тұрғыда Алаш қайраткерлерінің философиялық идеялары, әдеби мұрасы мен саяси қызметі, сондай-ақ Абай еңбектері – қазақ халқының ұлттық санасы мен мәдени кодын сақтау мен нығайтудың маңызды көзі.

Мәмбет Қойгелдиев, Талас Омарбеков, Дихан Қамзабекұлы, Ханкелді Әбжанов, Сұлтанхан Жүсіп, Айгүл Ісмақова, Тұрсынай Әбдіқадырова, Бауыржан Омаров, Амантай Шәріп және басқа да зерттеушілердің еңбектері сияқты алдыңғы зерттеулер Алаш ойшылдарының қазақ халқының ұлттық сана-сезімін және мәдени бірегейлігін қалыптастырудағы рөлін ашады. Дей тұрғанмен, әдебиеттануда Алаш пен Абай философиясының қазіргі жаһандану мен технологиялық трансформация жағдайында ұлттық кодтың қалыптасуына әсерін тереңірек талдайтын жұмыстардың тапшылығы байқалады. Бұл олқылық ғалымдар мен зерттеушілердің ұсынған тұжырымдамалық негіздерді жүйелеу мен нақтылауды және оларды жаңғырту үдерісінде Қазақстан алдында тұрған қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге бейімдеуді талап ететін ғылыми ойда олқылық туғызуы мүмкін.

Зерттеудің мақсаты – Абай және Алаш қайраткерлерінің қазақ халқының ұлттық мәдени кодын қалыптастырудағы рөлін және дамуын талдау трансформациясын жаһандану жағдайында өзектендіру. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді қарастыру қажет:

- Абай және Алаш қайраткерлерінің еңбектеріндегі ұлттық код тұжырымдамасын талдау.
- Ұлт қайраткерлерінің философиясының объективі арқылы ұлттық бірегейліктің қалыптасуына әсер ететін негізгі аспектілерді анықтау.
- Қазақстанды жаңғырту және оның мәдени тәуелсіздігін нығайту контекстінде осы идеялардың маңыздылығын зерттеу.

Зерттеу гипотезасы Алаш пен Абай идеялары Қазақстанды жаңғырту және оның мәдени тәуелсіздігін нығайту процесінде маңызды құрал бола отырып, ұлттық кодты сақтау мен трансформациялаудың негізін құрайды.

Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы негізінде оның мақсаты мен міндеттері Абай және Алаш қайраткерлерінің философиясын, сондай-ақ олардың қазақ халқының ұлттық жаңғыруы мен бірегейлігіне қосқан үлесін терең зерттеуге бағытталған.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістері Абай және Алаш қайраткерлерінің шығармаларындағы негізгі ұғымдар мен идеяларды анықтау, сондай-ақ олардың философиялық, мәдени және саяси тәсілдерін талдау үшін контент-талдауды қамтиды. Тарихи-философиялық әдіс тарихи кезең контекстіндегі көзқарастардың эволюциясын және осы идеялардың қазіргі қазақ қоғамына әсерін зерттеу үшін қолданылады. Салыстырмалы әдіс Қазақстандағы ұлттық бірегейлік пен мәдени жаңғырудың заманауи тәсілдерімен салыстыру үшін

қолданылады. Мәтіндерді сапалы талдау ұлт зиялыларының қызметіне байланысты құжаттар мен жарияланымдарды, сондай-ақ оларды қазіргі қоғамда қабылдауды егжей-тегжейлі зерделеуге көмектеседі. Талдау және синтез әдісі зерттеу барысында анықталған философиялық және мәдени идеяларды Қазақстанды жаңғырту үдерістеріне интеграциялау мақсатында жүйелеуге және қорытуға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Код термині бастапқыда техникалық ғылымдар мен генетикада пайда болды, бірақ ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап гуманитарлық ғылымдарда белсенді қолданыла бастады. Юрий Лотманның пікірінше, код – мәдени ақпарат жүзеге асырылатын генеративті-интерпретациялық функцияны орындайтын белгілер мен белгілер жүйелерінің жиынтығы [1, 51]. Мәдени код – «мәдениеттің мағыналары әлеміне» енуге мүмкіндік беретін құрал.

В. Крысько, С. Иванников, Г. Волков анықтамасы бойынша ұлттық мәдени код – ұлттық мәдениеттің әсерінен қалыптасатын және халықтың ұжымдық санасында бекітілген стереотиптер жиынтығы. Бұл код ұлт өкілдеріне бір-бірін анықтауға мүмкіндік береді және психологиялық және дүниетанымдық көзқарастарды байланыстыратын ұлттық менталитеттің қалыптасуына негіз болады [2].

Код уақыт өте келе тіл, әдебиет, өнер және әлеуметтік тәжірибелер арқылы сақталады. Алайда жаһандану мәдениетаралық коммуникацияның кеңеюімен бірге ұлттық кодтың маргиналдануына және бұлыңғырлануына әкелді. Наталья Худoley атап өткендей, мәдениет – сыртқы әсерлерге қарсы тұруға және бірегей құндылықтарды сақтауға қабілетті өзін-өзі дамытатын жүйе [3, 57-58].

Әдебиет – ұлттық мәдени кодтың негізгі қоймаларының бірі. Онда халықтың «генетикалық коды» бар, онсыз ұрпақтар байланысы жоғалады [3, 134]. Көркем образдар, стилистика, метафоралар мен әңгімелер арқылы әдебиет халықтың мінез-құлқы, адамгершілігі, тарихы мен дүниетанымы туралы түсініктерді таратады.

Әрбір ұлт өзінің бірегей ұлттық мәдени кодын – халық өзін және әлемді түсінетін психикалық, мінез-құлық, тілдік және символдық элементтердің жиынтығын қалыптастырады. Зерттеушілер атап өткендей, бұл кодтарды ұрпақтан – ұрпаққа берудің негізгі медиаторы саналатын әдебиет.

Әдебиет арқылы мәдени сәйкестікті қалыптастыру процесі көптеген елдерде байқалады, бірақ олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар.

Зерттеуші Эдвард Томпсон атап өткендей, ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы ағылшын әдебиеті «органикалық» ұлттық бірегейлікті қалыптастыру құралына айналды [4]. Германия мен АҚШ-тың өсіп келе жатқан бәсекелестігі жағдайында Британдық элита ағылшын мәдениетінің миссиясы мен бірегейлігі сезімін нығайту үшін ұлы Шекспир, Милтон ақындарының қайраткерлеріне жүгінеді. Университеттерде «Әдебиет теориясы» («Literary Theory») пәніне ерекше назар аударылады [5], ол тек мәтіндерді зерттеп қана қоймай, тарихи сабақтастық пен мәдени келісім сезімін қалыптастырады:

«Ағылшын әдебиетін зерттеу саласында талқыға түскен мәселе жай ғана ағылшын әдебиеті емес, Ағылшынның Әдебиеті болды: біздің ұлы «ұлттық ақындарымыз» – Шекспир мен Мильтон» - («What was at stake in English studies was less English literature than English Literature: our great «national poets» Shakespeare and Milton») – деп атап көрсетіледі Ұлыбританияның әдеби саясатына арналған зерттеуде.

Бұл тәжірибе мынаны растайды: ұлттық код әртүрлі таптар мен ұрпақтарды бір «әдеби ұлтқа» символдық түрде байланыстыратын әдеби дәстүрді жасанды өсіру арқылы да қалыптасуы мүмкін.

Дмитрий Лихачевтің ойынша, орыс мәдениеті «әдебиетке бағдарланған» — онда көркем сөзге тек тілдің ғана емес, моральдың, тарихи жадтың, рухани миссияның Ана тілі ретінде ерекше мән беріледі [6, 116].

Осылайша, орыс мәдениеті әдеби дәстүр арқылы ұлттық кодты қалыптастырады, бірақ Пушкиннен Достоевский мен Толстойға дейінгі мәтіннің моральдық-философиялық жүктемесіне баса назар аударады. Бұл жай ғана мәдени тәжірибе емес, ұлттың адамгершілік тәрбиесінің бір түрі.

Ағылшын прагматикалық әдебиеті мен орыс этикалық-философиялық дәстүрінен айырмашылығы, қазақ мәдени коды фольклор мен поэзия арқылы ұжымдық есте сақтау формасы ретінде қалыптасады. Абай Құнанбайұлы, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы ана тілі мен ауызша шығармашылығы (жыр, дастандар, батырлар жыры) — бірегейліктің басты қоймасы екенін айқын көрсетеді. Абай Алаш қайраткерлерінің еңбектерінде философ, реформатор, тәлімгер, ал Ахмет Байтұрсынұлы «тіл сәулетшісі» және туған сөзінің қорғаушысы ретінде әрекет етуі кездейсоқ емес.

Ұлт көсемі Әлихан Бөкейханның жазбаларындағы фольклор тарихи жадты кодтау көзі ретінде қарастырылады – ойдан шығарылған миф емес, халық поэтикасы арқылы нақты оқиғаларды қайта құру.

Алаш қайраткерлері өз кезегінде ұлы ақын идеяларын қабылдап қана қоймай, оларды іс жүзінде жүзеге асыра бастағандар болды. Олар қазақ қоғамын жаңғырту, тілді сақтау, ұлттық мектеп пен әдебиет құру үшін күресті. Олардың еңбектерінде Абай философиясы – жай мәтін емес, ұлттың тірі коды. Ол саяси толқулар мен отаршылдық қысым дәуірінде тірек болды.

Абай шығармашылығы – қазақ әлемінің квинтэссенциясы: поэзия, проза және философиялық трактаттар арқылы ол бүгінгі күнге дейін өзекті болып табылатын моральдық және ақыл-ой көзқарастарын шифрлады. Оның шығармалары ХІХ ғасырдағы қазақ қоғамының жай — күйін көрсетіп қана қоймай, пассивті бақылаушыдан ойлайтын, сезінетін және әрекет ететін «толық адамға» жеке тұлғаның өзгеру векторын белгіледі. Абайтанушы Мекемтас Мырзахметұлы ұлттық код ұлттық сананы қалыптастыратын негізгі элемент екенін және Абайдың философиялық лирикасы, оның терең ойлары осы кодтың ажырамас бөлігі екенін атап өтті. Оның пікірінше, Абай идеялары, әсіресе жас ұрпақ арасында қазақ болмысын қалыптастыруға және нығайтуға тірек болады [7].

Академик Дихан Қамзабекұлы Абайды «Қазақ ұлтының ұлттық кодын сақтаушы» деп санайды, оның идеялары ұлттық сананы жаңғыртудың негізіне айналды деп мәлімдейді [8]. Ақын шығармашылығында қазақтың өмір салтын, оның дәстүрлерін, менталитеті мен рухын бейнелейтін құндылықтар шоғырланған. Мұхтар Әуезов жазғандай, «Абайды оқи отырып, қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, отбасылық және мәдени жағдайы туралы нақты түсінік қалыптастыруға болады» [9, 24-26].

Алаш қозғалысының жетекшілері Абай идеяларын қазақ ұлтының болашағын құрудың философиялық тұғырнамасы ретінде қабылдады. Профессор Айгүл Ісмақова Алаш әдебиетінің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы маңызын атап көрсетеді [10, 3]. Алаш көшбасшылары өздерінің әлсіз жақтарын жеңіп, әділдік пен ағартушылыққа ұмтылған «интеграцияланған адам» болуға ұмтылды.

XX ғасырдың басында қазақ зиялылары саяси және әлеуметтік оянудың, мәдени мұраны түсінудің және өз халқының рухани тамырларымен байланысының мәні мен рөлін түсінді. Осы кезеңде дамыған ұлттық идея көп қырлы болды және дәстүрлі қоғам дағдарысынан, Ресейдегі либералды көңіл-күйдің өсуінен және отаршыл елдердегі ұлт-азаттық қозғалыстың кеңеюінен туындады. Бұл факторлар Алаш қозғалысының еңбектері мен қызметінде дамыған Қазақ ұлттық идеясының мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдауға түрткі болды.

«Алаш», «Алаш қозғалысы» деген терминдермен біз ұлттық элитаны және оның қазақ халқының рухани, саяси және мәдени жаңғыруына бағытталған қызметін айтамыз. Отаршылдық дәуірінің саяси айла-амалдарында адасып қалған құқықсыз халықтың тағдыры үшін жауапкершілікті Алаш өз мойнына алды. Қозғалыстың тұлғалық-интеллектуалдық әлеуетін Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Б. Құлманов, М. Тынышбаев, М. Шоқай, Ж. Досмұхамедұлы, Х. Досмұхамедұлы, Ж. Ақбаев, С. Лапин, Б. Қаратаев және басқа да көрнекті тұлғалар ұсынды. Бұл адамдар тамаша білім алып, қазақ халқының ең үздік адамгершілік-этикалық құндылықтарын сіңіріп, өз миссиясын орындай отырып туған еліне қызмет етті.

Олардың қызметі 1920 жылдары Алаштың ізбасары сынды М. Жұмабаев, Ж. Аймауытұлы, жаңа өкімет бағытындағы С. Сейфуллин, Т. Рысқұлов, С. Сәдуақасұлы, С. Қожанов, Ж. Мыңбаев, М. Әуезов сияқты жарқын тұлғалармен жалғасты. Бұл ойшылдар мен қайраткерлер өздерін халықты азат етуге арнаған ұлттық зиялы қауымның жаңа буынын қалыптастырды. Мәдени және ұлттық кодты қалыптастыру үдерісі олардың еңбектерінде, публицистикада, поэзияда, саяси платформаларда көрінді.

Алаш зиялыларының құрамы ерекше назар аударуға лайық: XX ғасырдың басында тек жүздеген қазақ жоғары білім алып, Алаш партиясына мыңдаған азамат енген. Сан жағынан аз болғанымен, бұл өз заманынан озық идеяларды ұсынатын интеллектуалды элита еді. Алаш зиялылары отаршылдық «бөлу және жеңу» саясатынан туындаған қуғын-сүргінге қарамастан, езгіден босату үшін күресті жалғастырды [11].

Абай идеялары Алаш ойшылдарының философиялық, әдеби және педагогикалық тұжырымдамаларын ықпалдастырды. Алайда кеңес өкіметі мұндай идеяларға тыйым салды: ескі әдебиетті, фольклорды жалған ғылым деп таныды, ал Абай мұрасымен айналысқан ғалымдар қуғын-сүргінге ұшырады. Зерттеуші Қайым Мұхамедханұлы «Абайдың әдебиет мектебі» атты диссертациясы үшін 25 жылдық мерзімге лагерьге жіберілді [12].

Әлихан Бөкейхан ғылыми және публицистикалық қызметінде ұлттық кодты сақтаудағы тіл мен фольклордың маңызын терең түсінді. Ол фольклорлық шығармаларды («Мырза Едіге», «Ер Тарғын», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» т.б.) жазып, жүйелеп, тарихи және көркемдік құндылығын атап өтті [13, 6]. Оның еңбектерінде айтылғандай, «халықтың ұлттық коды оның тілі мен фольклорында».

Алаш көсемі эпикалық поэмаларды олардың тарихи сенімділігі тұрғысынан талдап, халықтың тарихи жадын жандандыруға тырысты. Ол бұрмалануларды сынға алып, тарихты зерттеуге ғылыми көзқарасты жақтады. Оның жұмысы тарихи және мәдени білімнің қайнар көзі ретінде қазақ эпосына ғылыми көзқарасты қалыптастыруға ықпал етті [14].

Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тіл білімінің негізін қалаушы болып саналады. Ол әліпбиді реформалап, алғашқы қазақ грамматикасын құрып, фонетика, морфология және синтаксистің ғылыми негізін қалады.

Профессор Тұрсынай Әбдіқадырованың пікірінше, ол жасаған әліпбиді латын әліпбиіне, содан кейін кириллицаға ауыстыру халықтың жазбаша мұрасымен арадағы байланысты үзді [15, 100].

Ұлт ұстазы балаларды ана тілінде оқытуды жақтап, тек осылай ғана бірегейлікті сақтауға болады деп есептеді. Оның еңбектері халықты ағартуға негіз еді. Ахмет Байтұрсынұлының ұлттық мәдениетке қосқан үлесі – педагогика ғана емес, қазақ кодын тіл мен әдебиетте сақтау үшін күрес.

1905 жылғы төңкеріс пен «Оян, қазақ!», қазақ тәуелсіздігі идеясы барған сайын өзекті бола бастады. 1905 жылы Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Жақып Ақбаев қазақ саяси мәдениетінің маңызды құжаты – Қарқаралы петициясын дайындады. Онда Ресей үкіметіне қойылатын талаптар баяндалды: діни сенім бостандығы, жерге құқық, орыстандыруға қарсы іс-қимыл. Петиция сол жылы Оралда өткен Зиялы қауым съезінде расталған қазақтың саяси ойының қалыптасуына және ұлттық сананың оянуына бастама берді.

Осы орайда Міржақып Дулатұлының еңбектері ерекше маңызға ие. Оның «Оян, қазақ!» атты туындысы ұлттық идеяның мәнін ашып, оянған халықтың философиялық манифесіне айналды. Бұл кітап тек жанның айқайы ғана емес, сонымен бірге тілді, мәдениетті, дәстүрді сақтау үшін жауапкершілікті сезінуге шақырады. Репрессияға қарамастан, кітап және оның авторы қарсылық пен егемендікке ұмтылудың символына айналды.

Бір қызығы, Алаш кезеңі тұлғалары идеализацияланған батырлар емес еді. Мысалы, Алаш зиялысы Міржақып Дулатұлы қазақтардың бір бөлігі отаршылдық жүйеде қызмет етіп, парақорлықпен айналысып, өз халқын қанағаны туралы адал жазды. Соған қарамастан, ұлт көшбасшылары сыртқы қысым мен ішкі деградацияның ықпалын түсіне отырып, бостандық үшін күрестің алдыңғы қатарында қалды.

Олардың қызметінің маңызды бағыты пікірлердің плюрализмін мойындау болды. Қазақ қоғамында панисламистер мен батыстықтар, урбанистік мәдениетті жақтаушылар мен оның сыншылары арасында белсенді пікірталас болды. Мысалы, Бақытжан Қаратаевтың қала құрылысы туралы идеялары дау туғызса да, бірақ бөліну емес – қозғалыстың интеллектуалдық жетілуін көрсетті. Бұл даулар бөлінудің көрінісі емес, тірі ой мен халық үшін оңтайлы жол табуға деген ұмтылыстың дәлелі болды [11].

Әрине, зиялы қауым өкілдері арасында қақтығыстар мен келіспеушіліктер кездесті, бірақ олар бітіспес араздыққа айналмады. Бұл алашшылардың өз мұраттарына – ұлттық жаңғыруға, бірлік пен рухани тәуелсіздікке терең берілгендігін айғақтайды. Қазіргі заманғы мысалдар аясында шенеуніктер мен зиялы қауым өкілдері тәуелсіздікке қарамастан сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасағанда, алаштықтар ұлттың моральдық бағдарларына ұқсайды.

1-Кесте. Алаш қайраткерлерінің мұрасы арқылы ұлттық мәдени кодты қалыптастырудың негізгі идеялары [15]

№	Алаш қайраткерлері	Негізгі идеялар / үлес	Тақырып	Нақты аспектілер
1	Ахмет Байтұрсынұлы	Ұлттық тіл мәдениетін қалыптастыру	Тіл және мәдениет	- Ұлттық әдебиет - Ұлттық мәдениет - Тілдік сәйкестілік

2	Жүсіпбек Аймауытұлы	Ұлттық ойлау мен сезімді дамыту	Психология және философия	- Ұлттық ойлау - Ұлттық сезім
3	Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатұлы	Этнопедагогика, жастарды тәрбиелеу	Білім және тәрбие	- Ұлттық тәрбие - Ұлттық рух - Ұлттық дәстүрлер
4	Әлихан Бөкейхан, Мұхамеджан Тынышбаев, Мұстафа Шоқай	Егемендік, мемлекеттілік, аумақтық тұтастық идеялары	Саясат және тарих	- Ұлттық тарих - Саяси өзін-өзі тану - Жер мәселесі

Ескерту: деректер негізінде құрастырылған [15]

Осылайша, Алаш қайраткерлерінің қызметі, олардың философиясы, азаматтық ұстанымы мен әдеби мұрасы, сондай-ақ Абай еңбектері қазақ халқының мәдени және ұлттық кодын қалыптастыруға негіз болды. Бұл ойшылдар тарихи өткенді түсініп қана қоймай, өз шығармаларында Болашаққа бағдар құрып, сол арқылы қазақтардың ұлттық кодының бірегей элементтерін қалыптастырды.

Бұл қайраткерлердің мұрасында ұлттық кодтың негізін құрайтын бірнеше негізгі компоненттерді бөліп көрсетуге болады:

- Тілдік сәйкестілік (А. Байтұрсынұлы);
- Ұлттық ойлау және психология (Ж. Аймауытұлы);
- Этнопедагогика және рухани тәрбие (М. Жұмабаев, М. Дулатұлы);
- Саяси субъективтілік және тарихи сабақтастық (Ә.Бөкейхан, М.Тынышбаев, М.Шоқай);
- Еңбек философиясы және моральдық бағдарлар (Абай).

Осы идеяларды біріктіре отырып, Абай мен Алаш қайраткерлері ішкі (рухани және мәдени), сондай-ақ сыртқы (әлеуметтік және саяси) компоненттерді қамтитын ұлттық кодтың тұтас тұжырымдамасын жасады деп айтуға болады. Бұл мұра жаһандану мен трансформация жағдайында, қоғам алдында ұлттық бірегейлікті сақтау және нығайту міндеті тұрған кезде өзекті болып қала береді. Еңбек, білім және моральдық бағдарлар сияқты құндылықтарды қалыптастыра отырып, Абай және Алаш қайраткерлері қазақ халқының мәдени кодын сақтау мен дамытуда шешуші рөл атқарды.

Қорытынды

Ойымызды жинақтай келе, Абайдың шығармашылығы мен дүниетанымын терең зерделеу нәтижесінде, Алаш зиялыларының бүкіл философиясы сияқты, жаңа үлгідегі жаңғыртудың басты құралы — сапалы, бәсекеге қабілетті ұлт қалыптастырудың негізі деп есептей отырып, олар дамытқан және қорғаған ұлттық код сақталатынын атап өтеміз. Бұл асыл ұмтылыс тек ұлы адамдарға, өз елінің шынайы патриоттарына қол жетімді еді. Олардың мақсаты – өз ұлтын отаршылдықтың қараңғы бұғауынан шығару болды. Олардың жанқиярлық еңбегі мен табандылығы ұлтымыздың жандануы мен дамуын арттырып, тек Алаш тұлғалары сияқты елдің адал перзенттерінің арқасында ғана ұлттық сана-сезім сапалануға бағыт алды.

Станислав Ежи Лец әділ атап өткендей: «Ұлттың ұлылығы оның әрбір азаматында көрініс табуы керек». Бұл Алаш ойшылдары басшылыққа алған мұраттарға да қатысты. Олардың ғылыми мұрасы мен жазбаларында барлық қиындықтар мен қуғын-сүргінге

қарамастан, өз ұлтына деген сүйіспеншілік, әділеттілік пен ұлттық тәуелсіздікке деген ұмтылыс негізгі өмірлік бағыт ретінде көрініс тапқан. Алаш зиялылары мен Абай салған бұл жол қазіргі әділетті Қазақстанға серпін беріп, рухани бағдар ретінде қызметін жалғастырып келеді.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала бойынша мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі. Д. Қамзабекұлы отандық ғалымдардың еңбектерін зерделеуді және мақаланың мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарауды жүзеге асырды. А. Қажымұрат мақаланың материалдарын зерттеу, саралау және талдау үшін қажетті деректерді жинаумен, рәсімдеумен айналысты. М. Екижи шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерттеу мен жұмыс қорытындыларына айтарлықтай үлес қосты. Авторлар зерттеудің барлық аспектілері үшін бірлесіп жауап береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. – Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 416 с.
2. Крысько В.Г., Иванников С., Волков Г. Этнопсихологический словарь. – Москва: МПСИ, 1999. – 343 с.
3. Худoley Н.В. Классический текст культуры как система коммуникативного кодирования: дисс. ... канд. культурологии. – Красноярск, 2016. – 245 с.
4. Thompson, E. P. The making of the English working class. – London: Victor Gollancz, 1963.
5. Eagleton, T. Literary Theory: An introduction. – University of Minnesota Press, 2003
6. Лихачёв Д.С. Заметки и наблюдения: Из записных книжек разных лет. – Ленинград: Сов. писатель, 1989. – 608 с.
7. Елбасы алдыға қойған Ұлы Ұғымның түйінін Мекемтас аға шешіп берді [Электронды ресурс]. – 08.05.2017. – URL: <https://abai.kz/post/52550> (қаралған күні: 25.03.2025)
8. UNESCO чествовала Ахмета Байтурсынова [Электронды ресурс]. – 04.10.2022. — URL: <https://kazpravda.kz/n/unesco-chestvovala-ahmeta-baytursynova/> (қаралған күні: 01.04.2025)
9. Baisarina, Z. The idea of cultural renaissance in Abai Qunanbaiuly's legacy // Eurasian Union of Scientists. – 2020. – Issue 75, Vol. 8. – P.24–26. DOI: <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2020.8.75.889>
10. Исмакова А.С. Сокровенное предназначение казахской литературы // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2009. – №2. – С. 3-7.
11. Движение Алаш и казахская национальная идея начала XX века [Электронды ресурс]. – 12.10.2011. — URL: <https://iie.kz/?p=800> (қаралған күні: 05.03.2025)
12. Мұхамедханов Қ. Тағдыр және Қарлаг – Алматы, 2008. – 278 б.
13. Oskan, A., Qamzabekuly, D., Nuriman, B. Alikhan Bokeikhan's literary preservation of Kazakh identity against colonial ideology // Kritika Kultura. – 2024. – №45. P.31–71.
14. Kazhymurat, A., Aubakir, Z., Askarova, A. Abai in Alash heritage: National and cultural code. Critical Survey, 36(4), 87–100 (2024). DOI: <https://doi.org/10.3167/cs.2024.360408>
15. Әбдіқадырова Т.Р. Алаш және ұлт қайраткерлері. Монография. – Тараз, 2014. – 264 б.

Д. Камзабекулы¹, А. Кажимурат^{2*}, М. Екижи³

^{1,2}*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

³*Институт исследования тюркского мира университета Эге, Измир, Турция*

Процесс национального и культурного кода в трудах Абая и личностей Алаш

Аннотация. Понятия «код», «культурный код», «национальный код» стали активно использоваться в гуманитарных науках в последние десятилетия. Это особенно верно в отношении культурологии, лингвокультурологии и семиотики, где эти термины помогают объяснить, как культура сохраняется, передается и актуальна с течением времени. Посредством культурного кода общество закрепляет устойчивые значения и ценности, тем самым формируя общую идентичность. В статье рассматриваются философско-культурное наследие Абая Кунанбаева и идеи деятелей движения Алаш с точки зрения формирования национального и культурного кода казахского народа. Цель исследования – выяснить, как мудрость Абая и идеи личности Алаша сформировали казахскую идентичность, нравственную и духовную направленность. Основное внимание уделяется анализу текстов и взглядов исторических личностей. Абай раскрывается как личность, олицетворяющая моральные и культурные архетипы казахского народа, а деятели Алаша – как личности, пытающиеся внедрить эти ценности в общественно-политическую жизнь. Исследование выявило связь между духовным наследием и национальным сознанием. Научная значимость работы заключается в новом рассмотрении культурного кода как изменчивой, живой системы. Практическая значимость заключается в возможности применения этих результатов в образовательной, культурно-просветительской и государственной идеологии.

Ключевые слова: Абай, Алаш, национальная ценность, национальный код, культурный код.

D. Kamzabekuly¹, A. Kazhymurat^{2*}, M. Ekici³

^{1,2}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

³*Institute for the Study of the Turkic World, University of EGE, Izmir, Türkiye*

The process of national and cultural code in the works of Abai and the personalities of Alash

Abstract. The article examines the philosophical and cultural heritage of Abai Kunanbayev and the ideas of the leaders of the Alash movement from the point of view of the formation of the national and cultural code of the Kazakh people. The purpose of the study is to find out how the wisdom of Abai and the ideas of Alash's personality shaped the Kazakh identity, moral, and spiritual orientation. The main focus is on the analysis of texts and views of historical figures. Abai is revealed as a personality embodying the moral and cultural archetypes of the Kazakh people, and the figures of Alash are individuals trying to introduce these values into public and political life. The study revealed a connection between spiritual heritage and national consciousness. The scientific significance of the work lies in a new consideration of the cultural code as a changeable, living system. The practical significance lies in the possibility of applying these results in educational, cultural, and state ideology.

Keywords: Abai, Alash, national value, national code, cultural code.

References

1. Lotman Yu.M. Vnutri myslyashchih mirov [Inside the Thinking Worlds]. (Sankt-Peterburg, 2014, 416 p.) [in Russian].
2. Krysko V.G., Ivannikov S., Volkov G. Etnopsihologicheskii slovar' [Ethnopsychological dictionary]. (Moscow, 1999, 343 p.) [in Russian].
3. Hudolei N.V. Klassicheskii tekst kul'tury kak sistema kommunikativnogo kodirovaniya [Classic text culture as a system of communicative coding]. (Krasnoyarsk, 2016, 245 p.) [in Russian].
4. Thompson, E.P. The making of the English working class. (Victor Gollancz, London, 1963).
5. Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. (University of Minnesota Press, 2003).
6. Lihachyov D.S. Zametki i nablyudeniya: Iz zapisnyh knizhek raznyh let [Amendments and additions: from key documents of different years]. (Leningrad, 1989, 608 p.) [in Russian].
7. Elbasy aldyga koigan Uly Ugymnyn tuiinin Mekemtas aga sheship berdi, [Mekemtas Aga solved the mystery of the Great Concept put forward by the President]. – Available at: <https://abai.kz/post/52550> (accessed: 25.03.2025)
8. UNESCO chestvovala Ahmeta Bajtursynova [Akhmet Baytursynov was honored by UNESCO]. – Available at: <https://kazpravda.kz/n/unesco-chestvovala-ahmeta-bajtursynova> (accessed: 01.04.2025)
9. Baisarina, Z. The idea of cultural renaissance in Abai Qunanbaiuly's legacy. Eurasian Union of Scientists, 75(8), 24–26 (2020). DOI: <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2020.8.75.889>
10. Ismakova A. S. Sokrovennoe prednaznachenie kazahskoi literatury [The secret purpose of Kazakh literature]. Bulletin of Kazakh National University. Philology Series, 2, 3-7 (2009) [in Russian].
11. Dvizhenie Alash i kazahskaya nacional'naya ideya nachala XX veka [The Alash movement and the Kazakh national idea of the beginning of the 20th century]. – Available at: <https://iie.kz/?p=800> (accessed: 05.03.2025)
12. Muhamedhanov K. Tagdyr zhane Karlag [Fate and Karlag]. (Almaty, 2008, 278p.) [in Kazakh].
13. Osken, A., Qamzabekuly, D., & Nuriman, B. (2024). Alikhan Bokeikhan's literary preservation of Kazakh identity against colonial ideology. *Kritika Kultura*, 45, 31–71 (2024).
14. Kazhymurat, A., Aubakir, Z., Askarova, A. Abai in Alash heritage: National and cultural code. *Critical Survey*, 36(4), 87–100 (2024). DOI: <https://doi.org/10.3167/cs.2024.360408>
15. Abdikadyrova T.R. Alash zhane ult kairatkerleri [Alash and national figures]. (Taraz, 2014, 264 p.) [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Қамзабекұлы Дихан – ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: dikhan.kamzabek@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5622-3834.

Қажымұрат Алмағұл – хат-хабар үшін автор, PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: alma.shug@mail.ru, ORCID: 0009-0000-9823-3686.

Метин Екижи – доктор, профессор, Еге университеті, Түркі әлемін зерттеу институты, Измир, Түркия. E-mail: metin.ekici@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9400-8462.

Камзабекулы Дихан – академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: dikhan.kamzabek@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5622-3834.

Кажимурат Алмағұл – автор для корреспонденции, PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: alma.shug@mail.ru, ORCID: 0009-0000-9823-3686.

Метин Екижи – доктор, профессор, Институт исследования тюркского мира университета Эге, Измир, Турция. E-mail: metin.ekici@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9400-8462

Kamzabekuly Dikhan – Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; E-mail: dikhan.kamzabek@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5622-3834

Kazhymurat Almagul – corresponding author, PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; E-mail: alma.shug@mail.ru, ORCID: 0009-0000-9823-3686

Metin Ekici – Doctor, Professor, Institute for the Study of the Turkic World, University of EGE, Izmir, Türkiye. E-mail: metin.ekici@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9400-8462

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).